

ІМЕННИКОВІ КОМПЗИТИ У ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Наталія Руколянська, 2000

Запорізький юридичний інститут МВС України

На сьогодні науковий стиль української мови - це той фундамент, без якого неможливо уявити життя сучасного наукового світу. Його розвиток привертає і привертає значну увагу науковців. Серед питань, які активно розглядаються, вчені виділяють проблеми термінології, оскільки саме вона становить домінуючу частину всієї лексики, що обслуговує цей стиль. З огляду на те, що «умови народження термінів інші, ніж умови появи загальноживаних слів», і «зумовлені концептуальним апаратом наук, які вони обслуговують, закономірностями і процесами розвитку самих цих наук» [1, с.16], заслуговує на увагу термінологія різних галузей знань. Не є винятком і термінологія правничої науки, яка сьогодні інтенсивно розвивається, вдосконалюється і потребує подальшого впровадження. В юридичній терміносистемі української мови «терміноодиниці з урахуванням цілісності номінації мають специфічні лінгвістичні параметри, зокрема, притаманні їм структурний діапазон, номінативно-дефінітивний фонд, лексико-семантичні ознаки, генетичні характеристики, особливості морфемної структури, а також функціонування у фаховому тексті» [2, с.151]. З-поміж них вагому групу складають «композити (складні терміни) і терміносполуки, що визначають складні поняття як сукупність двох основних або похідних понять у системі правничих понять» [3, с.250] і вимагають їх представлення як складних. Іменникові композити і є об'єктом даного дослідження. Поява термінів даної структурної будови, як зазначав ще Г.О.Винокур, пояснюється потребою виразити дві ідеї в одному слові [4, с.162], оскільки стягнення компонентів дає можливість якнайточніше і найлаконічніше схарактеризувати термінологічне поняття.

Одним із актуальних питань вивчення складних слів є розподіл їх за словотворчими категоріями, закріплення за конкретними словотворчими типами, об'єднання складних слів даного способу творення в дериваційні класи. Проблеми складних слів в українській мові присвячено чимало наукових праць, серед яких - роботи А.О.Білецького [5], Л.М.Бойченко [6], М.Т.Доленка [7], Н.Ф.Клименко [8,9], М.Т.Чемерисова [10] та ін. А оскільки «терміни виникають і функціонують не у мові в цілому, а всередині окремих підмов» [11, с.136], то актуалізується проблема термінологічної композиції.

Мета даного дослідження - здійснити словотворчий аналіз іменникових композитів в юридичній термінолексичі за оригінальним джерелом її фіксації [12], яке «не має аналогів в Україні та поза її межами як за будовою та організацією матеріалу, так і за призначенням та метою» [13, с.6], визначити семантичні типи і дериваційні групи досліджуваних терміноодиниць. Ця ціль реалізується через такі завдання: вилучити із зазначеного джерела сфери фіксації складні юридичні терміноодиниці і закартувати їх в межах частин мови; визначити й описати способи творення вилучених іменникових термінів, з'ясувати їх характерні особливості; визначити семантичні типи й моделі творення складних терміноодиниць; зробити статистичну обробку досліджуваного матеріалу.

Для словотворчого аналізу методом суцільної вибірки було вилучено 60 складних юридичних терміноодиниць (що становить 9,3% з усієї кількості оглянутих термінів) зазначеного джерела, серед них іменники становлять більшість - 37 (61,7%), оскільки саме іменник спроможний номінувати поняття самостійно і має здатність до

опредмечування. Аналіз дозволив виділити кілька типів утворень у межах лексико-семантичних груп.

Уся кількість складних юридичних термінів-іменників за способом творення є композитами, що узгоджується з тенденцією домінування способу основоскладання в усіх лексико-граматичних розрядах сучасної української літературної мови.

Складні юридичні терміни-іменники, вилучені із зазначеного словника, за своєю будовою є двоконпонентними утвореннями, що зумовлено «тяжінням до двочленних словосполучень, що їх мотивують» [9, с.36]. Усі вони мають підрядний зв'язок між компонентами (наприклад, *позичкодавець, правочин, землеустрій*).

З генетичного боку, всі компоненти досліджуваних складних термінів є власне українськими. Відомо, що «іншомовне запозичення, яку б позитивну роль не грало, насамперед в термінологіях, ніколи не мало переваги над такими способами, як словотворення і семантична зміна слів, що повністю узгоджується із загальним правилом, характерним для більшості самостійних мов: новотвори виникають головним чином на ґрунті внутрішніх ресурсів національної мови, хоча і залучаються при цьому зовнішні ресурси» [14, с.231].

Дослідженням виділено кілька типів утворень композитних іменників у межах лексико-семантичних груп.

Певну кількість юридичних термінів (27%) становлять іменники-композити зі значенням назв людей (діячів). Залежно від того, які частиномовні компоненти беруть участь у їх побудові, результатом аналізу виділено:

1. Композити з другою дієслівною основою. Ця група об'єднує дієслова робити, чинити, давати, губити і описується за такими моделями:

- N+V+d¹ ← той, хто VN (наприклад, *злочинець* ← той, хто чинить злочин; *позичкодавець* ← той, хто дає позичку; *різнороб* ← той, хто робить (виконує) різне);
- P+V+d ← той, хто VP (*самогубець* ← той, хто губить себе).

2. Композити, компонентами яких є кількісний чи неозначено-кількісний числівник та постпозитивне дієслово. Ця група твориться за моделлю:

- Num.+V+d ← той, хто VNum. (наприклад, *двоєженець* ← той, хто був жонатий двічі; *багатоженець* ← той, хто був жонатий багато разів).

У межах досліджуваного матеріалу засвідчено 43,3% складних юридичних термінів-іменників із значенням абстрактної якості й кількості. Більшість із них утворено за допомогою суфікса *-ість*, набагато менше - за допомогою суфікса *-ств(о)*.

Складні іменники, у творенні яких бере участь суфікс *-ість* зі значенням дії і стану, мотивуються композитними прикметниками і творяться за моделлю

«композитний прикметник + *-ість*» (наприклад, *правоможн(ий) + -ість* → *правоможність*, *самоокупн(ий) + -ість* → *самоокупність*, *благодійн(ий) + -ість* → *благодійність*). Серед іменників цієї групи виявлено:

- дві лексеми з основою *одно-*, що «завдяки багатозначності, одночасному підкресленню одиничної кількості і тієї самої якості» [9, с.142] може оформляти

абстрактні іменники з *-ість*: *однорідн(ий) + -ість* → *однорідність*; *односторонн(ий) + -ість* → *односторонність*;

- дві лексеми, утворені за допомогою префікса *не-*:

не- + *правосильність* → *неправосильність*; *не-* + *правоможність* → *неправоможність*.

¹ N - іменник (або його основа), V - дієслово, P - займенник, Num. - числівник

Щодо компонентного складу іменників абстрактної якості й кількості, то більшість з них становить синтаксичні деривати до прикметників із суфіксом **-н-**, які співвідносяться із словосполученням «іменник + дієслово».

Суфікс **-ств(о)** в межах аналізованих складних іменників виражає значення абстрактної якості через характеристику ознак як прояву певної дії. Ці композити утворені суфіксально-складним способом за моделлю: Num.+N--d (наприклад, *багатоженець* + *-ств(о)* → *багатоженство*; *одножонець* + *-ств(о)* → *одноженство*).

Словником зафіксовано 29,7% композитних іменників, що виражають значення абстрактної та процесуальної дії, спрямованої на об'єкт чи предмет. Усі вони пов'язані безпосередньо з двочленним словосполученням, компонентами якого є іменник або займенник у формі знахідного чи родового відмінка і дієслово чи іменник (наприклад, *членоушкодження* ← *ушкодження членів*; *правотворення* ← *творення права*; *самозвинувачення* ← *звинувачення себе*; *товарооборот* ← *оборот товару*; *землеустрій* ← *устрій землі*; *правочин* ← *чинити право*). При творенні композитів цього типу відбувається чисте основоскладання, тобто без участі будь-яких афіксів. Статистичні результати дослідження яскраво унаочнює наведена діаграма.

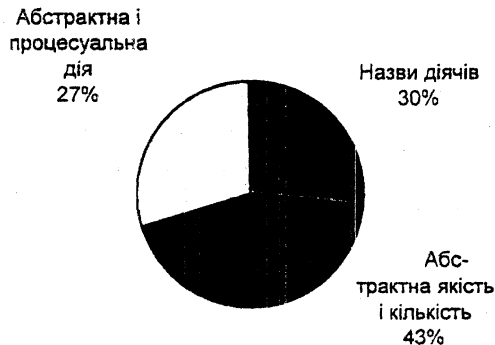

Рис.1. Лексико-семантичні групи композитних іменників

Серед граматичних показників досліджуваних термінів заслугове на особливу увагу родова диференціація. Композитні утворення представлені трьома родами, а саме: композити на нульову флексію (із суфіксами **-ець**, **-ник**) належать до чоловічого роду (наприклад, *двоєженець*, *благодійник*, *роботодавець*, *правочин*), на **-я**, **-о** (із суфіксами **-енн**, **-ств-**, **-нн-**) - до середнього (наприклад, *фотознімання*, *самозвинувачення*, *кривосвідчення*, *самоправство*), з нульовою флексією та суфіксом **-ість** - до жіночого (наприклад, *благодійність*, *правозгідність*, *всебічність*). Найбільшу частину складають утворення чоловічого роду. Композитні іменники жіночого роду є афіксальними утвореннями, що мотивуються складними прикметниками чоловічого роду.

Аналізовані складні правничі терміни-іменники вступають у парадигматичні відносини, утворюючи, наприклад, антонімічні пари, що посилює системність як одну із основних ознак окремої термінології (наприклад, *благодійник* # *злочинець*, *правоможність* # *неправоможність*, *багатоженець* # *одноженець*). Синонімія не є бажаним явищем у фаховій термінології, оскільки обмежує простір порозуміння спеціалістів, що і засвідчує один приклад синонімічної пари, виявлений серед складних іменників: *правосильність* // *правоможність*.

Отже, аналіз композитних юридичних термінів-іменників показує, що вони переважно належать до категорії чоловічого роду й у більшості випадків є суфіксальними утвореннями від композитних прикметників

Найпродуктивнішим виявився дериваційний тип із значенням абстрактної якості і кількості, що обумовлено великою кількістю термінів саме на позначення абстрактних понять в юридичній терміносистемі. Домінантним є спосіб основоскладання з одночасною суфіксацією або суфіксально-складний (16 терміноодиниць, що становить 43,3% від усієї кількості композитних юридичних термінів-іменників), мінімально представлений - префіксальний (2 терміноодиниці, що становить 5,4%). Ці дані, що ілюструє наведена таблиця, відповідають загальнолітературній тенденції.

Таблиця 1.

Способи творення композитних іменників

Спосіб творення	Відсотки, %	Приклади
основоскладання	27	товарооборот, самозречення, членоушкодження
суфіксально-складний	43,3	самоправство, чекоутримувач, позичкодавець
префіксальний	5,4	неправоможність, неправосильність
суфіксальний	24,3	благодійність, всебічність, односторонність

З'ясування основних способів іменникової композиції (на матеріалі правничої термінології) сприяє подальшому її системному вноормуванню, а також уможлиблює прогнозування шляхів і способів поповнення композитної лексики у процесі активного розвитку правничої науки, оскільки продуктивними стають саме ті засоби, які відповідають основним принципам професійної реалізації системи й структури мови, - актуальності, доцільності, аналітичності.

1. Даниленко В.П., Скворцов Л.І. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології // Матеріали Респ. наук. конференції «Науково-технічний прогрес і проблеми термінології» (14-16 травня 1980 р., Львів). - Львів, 1980. - С.16-21 2. Онуфрієнко Г.С. Лінгвометодичне моделювання юридичної термінології в контексті теоретико-практичного курсу «Ділова українська мова» // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. - 1997. - №1. - С.148-156 3. Онуфрієнко Г.С. Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української правничої термінографії) // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС Украї-ни. - 1999. - №2. - С.235-252 4. Марченко В.С. Структурно-словотвірні особливості української термінологічної лексики (Термінологія техніки) // Склад і структура термінологічної лексики української мови. - К., 1984. - С.149-169 5. Белецкий А.А. Отношения компонентов языка. // Структур. и мат. лингвистика, 1977. - Вып. 5. - С.3-9 6. Бойченко Л.М. Структурно-семантичні типи аббревіатур і діапазон їх дериваційної активності у сучасній українській мові // Мовознавство. - 1982. - №5. - С.75-80 7. Доленко М.Т. Складні прикметники в сучасній українській мові // Українська мова в школі, 1956. - №1. - С.18-24 8. Клименко Н.Ф. Складні слова та проблеми їх зніздування. // Укр. мовознавство, 1982. - Вып. 10. - С.66-73 9. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. - К., 1984. - 251с. 10. Чемерисов М.Т. Складні іменники в українській мові // Наук. зап., 1957. - Вып.4. - С.173-182 11. Интернациональные элементы в лексике и терминологии / Под общ. ред. Акулен-ко В.В. - Харьков, 1980. - 208с. 12. Воробйова С.А., Зайцев Ю.Є., Соломашенко Н.В.. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання / За заг. ред. Ю. Зайцева. - К., 1994. - 553с. 13. Головатий С.П. Українська правничка термінологія. Якою їй бути? // Воробйова С.А., Зайцев Ю.Є., Соломашенко Н.В.. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання / За заг.ред. Ю. Зайцева. - К., 1994. - С.4-7 14. Онуфрієнко Г.С. Зовнішні ресурси української юридичної термінології: взаємодія детермінованих та випадкових процесів // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. - 1999. - №3. - С.226-237